

A RÉGI KUNOK TEMETKEZÉSE.

A magyar nép több vidéken *kun halomnak* nevezi az olyan kisebb-szerű halmokat, melyeket szemmel láthatólag emberi kéz alkotott s tulajdonkép régi sírhalmok, mint azt a bennük található csontok, fegyverek, edények stb. tanúsítják.

Az elnevezés, ha egyebet nem is, annyit mindenesetre bizonyít, hogy a régi kunok ilyen halmokat emeltek halottaik fölé. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy minden olyan halom, melyet a nép «kunnak» nevez, csakugyan a kunoktól származnék; sőt ellenkezőleg, ép a legnevezetesebbek, mint a hunnok állítólagos temetője, a krónikáinkból is ismert érd—battai *Százhalom* s aztán a pátkai és alsó-szentiványi *kun halmok*, sokkal régebbi időből valók, úgy hogy nemcsak a kunok bevándorlásának idejét, hanem a hunn korszakot is megelőzik. Az említett halmokról ugyanis ma már tudjuk, hogy azon kelta (vagy keltákkal vegyült) népség temetkezési helyei voltak, mely a Kr. e. századokban szállta meg Pannóniát s a római uralom alatt is sok ideig megőrizte régi szokásait.

A népies elnevezés azonban nem alap nélküli. A «kun halom» nevet kiegészítik a *kurgánnak*, *korhálynak* nevezett halmok, melyek szintén több vidéken találhatók, mint Biharban, Békésben, Csongrádban, a jászkun-szolnokmegyei Csépán stb. s megfelelnek a kun «kurgan»-halom, sírhalom szónak.* Ezenkívül pedig megerősítik azon régi írók, kik a kunokat olyan időben ismerték, midőn ősi szokásaikkal még nem szakítottak.

Ezen írók közé tartozik a brabanti *Rubruquis Vilmos*, ferenczrendi szerzetes, kit 1253-ban IX. Lajos francia király követségbe küldött Mengkühöz, a mongol nagykhánhoz, mely alkalommal Batu khánt is fölkeresve, útját a régi Kunországon keresztül vette a Volga felé. Rubruquis említi először a déloroszországi csészetartó szobrokat, melyeket a kunoknak tulajdonít. Azt mondja ugyanis: hogy a kunok *nagy hal*

* *Codex Cumanicus*. Edidit comes Géza Kuun. Budapest. 222. l. Kurgan = en gihoft grap; 266. l. Kurgan = tumulus.

mot készítnek az elhunyt fölé s erre *szobrot* emelnek, mely arczczal *kelet felé* fordul és a köldöke táján *csészét* tart a kezében.¹

A halomkészítést más írók is említik, kik a kunok ezen időbeli temetkezéséről írnak, a szoborról azonban hallgatnak, mindössze a magyar forrásokban van szó egy ilyenforma szoborról, melyet hagyományaink szerint a tárnokvölgyi ütközetben elesett Keve nevű hunn vezér sírja fölé emeltek. A XIII. század első tizedeiben készült és a későbbi magyar krónikákba olvasztott Hunn Krónika szerint ugyanis a véres harcz után a hunnok összeszedve övéik és Keve kapitány holttestét, *scytha szokás* szerint az út mellett illő tisztességgel sírba tették s örök emlékül ugyanott egy *kőoszlopot* emeltek.²

Kétséget sem szenved, hogy itt nem az Etele korabeli hunnokról van szó, hanem — mint egy más helyen már megjegyeztük — olyan hunn- vagy kunfajta népségről, mely a honfoglaló magyaroknak képezte egyik alkatelemét. A kronológiát minden monda össze-vissza szokta zavarni, de a kronológiai hiba nem fosztja meg az ilyenmű adatokat etnografiai értéküktől. Mindenesetre számbaveendő körülmény, hogy a magyar hagyomány a hunnokról szólva szükségesnek tartotta kiemelni, mint «*scytha szokást*», hogy az elhunyt fölé szobrot vagy oszlopot emeltek; ugyanezt a szokást Rubruquis a kunoknál tapasztalta, tehát annál a népnél, mely a XI—XIII. század folyamán a régi hunn területen tanyázott s neve is tulajdonkép csak a «hunnak» változata.

Henszlmann ezzel szemben a gótoknak tulajdonítja a déloroszországi csészetartó szobrokat.³ De Rubruquis félre nem magyarázható adatán kívül a következő körülmények határozottan ellene mondanak állításának: 1. E szobrok Dél-Oroszországból átnyulnak az Azovi tengeren túli területre, a Kaukázustól északra fekvő vidékre s innen a

¹ Comani faciunt magnum tumulum super defunctum et erigunt ei statuam versa facie ad Orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbilicum. (*Itinerarium fratris Willelmi de Rubruk anno gr. 1253. ad partes Orientales.* A Fr. Michael- és Th. Wright-féle kiadás sz. «Relations des voyages de Guillaume de Rubruk, Bernard Le Sage et Saewulf» Paris. 1839. 41. l.)

² *Simonis de Keza Gesta Hungarorum.* Pars. I. cap. II. 8. (M.[átyás] Florianus kiad. *Historiæ Hungariæ fontes Domestici.* Pécs. 1883. Pars. I. vol. 2. pag. 60. — Endlicher J. L. kiad. *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.* Sangalli. 1849. pag. 91.): «Huni... sociorum cadauera que poterant inuenire Cuwemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scitico solempniter terre commendarunt.» — *Marci Chronica de Gestis Hungarorum.* Pars. I. cap. 3. (Ed.

Franciscus Toldy. Pest. 1867. pag. 8.) «Huni... cadauera suorum sociorum et Keuam capitaneum more scythico prope stratam, ubi statua solempnis lapidea est erecta decentissime subterarunt.» (Csaknem szórul-szóra így mondja a többi krónika is. L. *Chronicon pictum Vindobonense* M. Florianus kiad. id. h. pag. 109; Chron. *Posoniense.* Lib. I. cap. II. §. 4. Toldy F. kiad. Buda. 1852. 8. l.; Chron. *Dubnicense.* I. pars. cap. 6. M. Florianus kiad. vol. III. Pécs. 1884. 10. l.; Chron. *Budense.* Podhradczky J. kiad. Buda. 1838. p. 16. Jelentéktelen stilisztikai változtatással *Thuróczi-nál* Chron. *Hungarorum.* P. I. cap. XI. kiadta Schwandtner I. G. *Scriptores RR. Hung.* Bécs. 1746. 59. l.)

³ A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Budapest. 1875/6. 101—104. l. és *Die Kunst de* Gothen. Bécs. 1874. 13. l.

Közép-Volga mellékére és Szibériába az Altáji hegységig, hol sem a gótok, sem törzsrokonai soha meg nem fordultak, ellenben e területen mindig uralaltájiak tanyáztak, tehát az efféle szobrok emelése is mindenesetre valamely ural-altáji nép szokásához tartozik. 2. Egyes szobrok világosan föltüntetik azon viselet jellegét, melyből a magyar alakult s a minőnek a kun viselet van ábrázolva XIV—XV. századbeli falfestményeinken.¹ 3. Egyes arcokon fölismerhető a mongol típus.² 4. Hogy pedig déli Spanyolországban is kivételesen találtak egy halomban («Szentek halma») ilyen csészetartó szobrocskákat, ebből a gót eredetre azért nem lehet következtetni, mert a gótoktól birtokba vett más területen, mint déli Franciaországban és Olaszországban semmi nyomuk, ellenben az történeti tény, hogy a népvándorlás egy *alán csapatot* is elsodort a Pirénei félszigetre; az alánok pedig a scythaszarmata népséghez tartoztak, melyet szokásai és nyelvének maradványai uralaltájinak mutatnak³ s így, míg kétségtelen adatok be nem bizonyítják az ellenkezőt, a délspanyolorzági «Szentek halmát» az alánok temetkezési helyének kell tekintenünk.

Visszatérve a kunok temetkezési szokásaira, a föntebbinél még részletesebb tudósítást találunk a szintén belga eredetű *trois-fontainesi Alberich* czisztercita barát krónikájában, ki a XIII. század közepe táján hazánkban és az aldunai tartományokban (Daciában) is megfordult s meglehetősen tájékozva volt az akkori magyar és kun dolgokról. Ezen időtájban az aldunai kunok közt a legtekintélyesebb törzsfőnök (maior in Regibus Comanorum) Jonas volt; «kenézsége» (kenezatus Joan) IV. Béla 1247-ki oklevele szerint a szörényi földön feküdt az Olt folyóig, de már ekkor Joan nem lehetett életben, mert a kenézség a királyra szállt vissza s mint ilyen, ezen évben Havaselvével együtt a johanniták kapták meg.

Az említett Joan csakugyan már hat évvel előbb elhunyt; tudjuk ugyanis Albericus után, hogy Jonas kun király vagyis a IV. Béla által említett Joan 1241-ben a konstantinápolyi latin császárt, II. Balduint segítette a görögök ellen s még ezen évben meghalt Konstantinápolyban. Mivel azonban — így folytatja Alberich — nem volt megkeresztelve, a város falain kívül temették el egy *magas halom alá és melléje élve temették nyolcz fegyverhordozóját, kik önként követték őt a halálba s ezenkívül huszonhat lovat, hasonlóképen élve.*⁴

¹ Henszlmann J. A bécsi világtárl. rég. osztálya. 101. l. 94, 95. ábra. 102. l. 100, 102. ábra. (Die Kunst d. Gothen. 8—12. l. 10, 11, 15, 16. ábra.)

² U. o. 101. l. 95. ábra. (Die Kunst d. Goth. 9. l. 11. ábra.)

³ Ethnographia. 1890. I. k. 430. l.

⁴ «Mortuus est hoc anno (1241) Rex Jonas

predictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis in altissimo tumulo et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et sinistris, et ita voluntarie mortui, et viginti sex equi vivi similiter sunt ibi appensi.» (*Alberici Monachi Trîum fontium Chronicon. Leibnitz G. G. kiad. Lipcse. 1698—1700. Pars. 2. pag. 579.*)

Ezen Jonas király leánya mostoha anyja volt a Balduin császár segítségére siető francia keresztes vitézek egyikének, az ifjabb Nariot de Toucy lovagnak, ki 1252-ben, midőn IX. Lajos francia király a szent földön táborozott, megismerkedett a király életírójával, Joinville báróval s úgy neki, mint a királynak sokat beszélt a kunokról. Többek közt elmondta azt is, hogyan temettek el egy előkelő kun urat, ki akkor halt meg, midőn Nariot de Toucy a kunok táborában tartózkodott s így szemtanúja volt a szertartás lefolyásának. *Joinville* tehát megbízható forrásból szerezte azon adatokat, melyeket a kunok dolgairól Sz. Lajos életrajzába szőtt s a mit a kunok temetkezéséről mond, nemcsak megerősíti Alberich főntebb említett sorait, hanem számos részlettel ki is bővíti.

A temetkezés *Joinville* leírása szerint így történt. A kunok széles sírt ástak s nagy pompával *székre ültetve* tették bele a halottat. Vele együtt *elevenen temették el legjobb lovát és legderekabb csatlósát*, a ki, mielőtt ura sírjába tették volna, bucsút vett a temetésen jelen volt kun királytól és főuraktól. Ez alkalommal egy kendőbe, melyet a csatlós tartott, a jelenvolt főurak sok aranyat és ezüstöt raktak össze s e szavak kíséretében adták át a vitéznek: «Ha a túlvilágon találkozunk, visszafizeted-e nekem, a mit most kölcsön kaptál?» Mire ez így válaszolt: «Nagyon szívesen meg fogom tenni.» Most a kun király *egy levelet adott* a vitéznek, *melyet az előbbi uralkodónak írt* s ebben bizonyítja, hogy az illető vitéz példásan élt, híven szolgált s kéri elődét, hogy érdemeihez képest jutalmazza meg őt.

Mikor aztán mindez megtörtént, a csatlóst a lóval együtt elevenen egykori uruk sírjába tették, föléjük *gyalult deszkákat helyeztek* s a jelenlevők sietve *földet s követ dobáltak a sírba* és még az éjszaka beállta előtt magas dombot emeltek a sír fölé.*

Az idézett írókból kitetszik, hogy:

1. a kunok a halottakat teljes díszben felöltöztetve és székre

* *Joinville* Mémoires ou historique et chronique de Saint-Louis. Ed. Fr. Michel. Paris. 1859. 150—152. l. Az eredeti szöveg így hangzik: «Encore nous conta une grant merveille, tandis que il estoit en leur ost: que un riche chevalier estoit mort, et li avoit l'en fet une grant fosse large en terre, et l'avoit l'en assis moult noblement et paré en un chaere; et li mist l'en avec li le meilleur cheval que il eust et le meilleur sergent tout vif. Le serjant avant que il feust mis en la fosse avec son seigneur, avec le roy des Commaines et aus autres riches seigneurs, et au prendre congie que il fesoit à eulz, il li mettoient en echarpe grant foison d'or et d'argent, et li disoient:

«Quant je venré en l'autre siècle, sime rendras ce que je te baille.» Et il disoit: «Si ferai — je bien volontiers. Le grant roy des Commaines li bailla une lettres qui aloient à leur premier roy; que il li mandoit que preudomme avoit moult bien vescu et que il l'aveit molt bien servi, et que il li guerredonnast son servise. Quant ce fu fait, il le mistrent en la fosse avec son seigneur et avec le cheval tout vif: et puis lancèrent sur la fosse planches bien chevillées, et tout courut à pierres et à terre. Et avant que il dormissent orent-il fet, en remembrance de ceulz qui il avoient enterré, une grant montaigne sur eulz.»

ültetve temették el s föléjük gyalult deszkákat helyeztek, mely utóbbi szokás emlékeztet a dunántúli magyarság «pandalos» sírjaira;

2. a halott mellé temették, még pedig élve, legkedvesebb lovát és leghívebb szolgáját;

3. a halott fölé magas halmot emeltek, erre pedig

4. kőoszlopot vagy szobrot helyeztek, mely egy csészetartó emberi alakot ábrázol, vagy pedig egyszerűen köveket dobáltak a sírba;

5. a halottal a másvilágra levelet küldtek, mely bizonyítványul szolgált arra, hogy életének lefolyása érdemessé teszi a túlvilági jutalomra.

B. Mayerberg Á., I. Lipót követe Alekszej orosz csárhoz 1661-ben, ugyanilyen muszka szokásról emlékezik meg. Szerinte az elhunyt kezébe a pap egy, a jegyzőtől kiállított bizonyítványt tett, hogy az illető a görög egyház kebelében élt, vétkeiért gyónás és áldozás által eleget tett, a bűntöket megtartotta, imádkozott, tisztelte az istent, tehát Sz. Péter gyorsan bebocsáthatja a paradicsomba.¹

Mind Albericus, mind pedig Joinville szerint a kun temetkezési szokások közé tartozott, hogy az elhunyttal élve temették el legjobb lovát. Hazánk területén egész sorozata ismeretes az ilyen síroknak, melyekben a vitéz mellett lóva csontvázát is megtalálták. E sírok azonban nem csupán a kunoktól megszállt területen fordulnak elő, hanem országszerte mindenfelé s azon lovas sírok, melyeknek kora datálható, jóval előbbiek a kunok beköltözésének idejénél. A lóval való temetkezés szokása sokkal általánosabb, semhogy csupán csak a kunokra szorítkozott volna; de másfelől az is konstatálható, hogy a kunokkal mindenesetre rokonságban levő népeknél volt meg.

Három csoportot különböztethetünk meg lovas sírjaink közt:

I. Az elsőbe tartoznak azok, melyek a *hunn korszakba* nyulnak vissza, minők a *keszthelyi, ordasi, püspökszenterzsébeti, mártélyi, palánkai* és *lemesi* lovas sírok, melyekben csakis római érmek találhatók.² Jel- emzi ezeket a széles talpú félkörídomú kengyelvas, melynek idomához

¹ Szamota I. Régi utazások Oroszországban. (Nemzet. 1891. okt. 7. sz.)

² Keszthelyen előfordultak Nagy Konstantin s fiainak II. Konstantin, II. Constantius és Constansnak, Constantius Gallusnak, Julianus Apostátának, I. Valentinianus és Valensnek s Gratianus és II. Valentinianusnak az érmei, tehát csupa iv. századbéliek; Ordason Philippus Arabs érmét találták; Mártélyon Faustina ezüst dénárát és Aurelianus bronz érmét; Püspök-Szent-Erzsébeten pedig Diocletianus, Licinius és Constantius Chlorus pénzeit. — A lemesi (Sáros m.) sírról csak annyit tudunk, hogy lovával eltemetett lovagot talál-

tak benne 2 kengyellel (mely a hunnkori typushoz tartozik), fokossal vagy csákánynyal (keszthelyi és ordasi typus, l. fegyvertárban I. szekrény 10 sz. a.) és áttört kerek réz lemezzel, melyeket 1866 végén Lévay Benő földbirtokos ajándékából kapott a m. n. muzeum. (Rég. növ. napló 115/866.) — A palánkai leletet 1891 tavaszán szerezte a muzeum; áll a keszthelyi typushoz tartozó kengyelből, bronz csatból, gombból, a keszthelyihez hasonló kerek boglárából és áttört aranyozott bronz korongból, továbbá bronz csörgőből. minőt Ordason is leltek. (Rég. növ. napló 32/1891.)

hasonlít a VIII—IX. századbeli germán és normann kengyel, de hogy nálunk sokkal korábbiak az ilyen kengyelek, az érmeken kívül, melyek sohsem későbbiek a római kornál, bizonyítja a római műipar félreismerhetlen befolyása a sírmellékletek díszesebb darabjain, sőt egyes római tárgyaknak, mint fibuláknak és terra sigillátáknak az előfordulása is.¹ A sírok tartalma: a griffes és virágindás szíjvégek és övcsatok, lapos korongok domború vagy áttört indadiszítéssel, s a hasonló módon ékített gombok, nagyon határozott jelleget kölcsönöznek az ide tartozó lovas síroknak, a melyek különben aránylag nagyon ritkák² s némely temetőben, mint Nemesvölgyön, Szeged-Sövényházán, Hód-Mező-Vásárhelyen, Budapesten a lóversenytéren, Gerjenben stb. egyáltalán nem is fordulnak elő. Ennek a magyarázata az lehetne, hogy úgy Keszthelyen, mint Mártélyon, Ordason és Püspök-Sz.-Erzsébeten kimutatható a csontvázakból és a temetkezési módból, hogy az ilyen sírok nem egyfajta népségtől valók; más fajbeliek voltak az urak és szabadok, s más fajbeliek a szegények és szolgák.³ De ez a magyarázat nem nyújt kellő felvilágosítást arra a jelenségre, hogy Keszthelyen, bár a sírok túlnyomó része egy kaukázusi és mongol faj keverékéből alakult lovas népségtől származik, az ezrekre menő sírok közt alig egy-kettő volt lovas sír; a

csak a
vezérsírok
lovas sírok

¹ Keszthelyen pl 15 római fibulát találtak (Lipp. V. A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884. 38. l.), Nemesvölgyön pedig egy női sírban a nő kezében terra sigillatából faragott orsófejet. (Arch. Ért. VI. 1886. 324.) Ide sorolható a hunn-avar periodusból a Szeged-Óthalmon talált trébelt lemez is, mely az v. század kezdetéről ránk maradt római szekrénylemezekre emlékeztet. (Pulszky F. Arch. Ért. 1881/2. I. 152.)

² Keszthelyen p. a városi temetőben több mint ezer sír közt csak hat volt a lovas sír, a Dobogón pedig Lipp egy sírban sem talált lóvázat, csak a munkások elbeszélése után állítja, hogy néhányban itt is volt. (Lipp: A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884. 14. A keszthely-dobogói sírmező. Akad. Ért. a tört. tud. köréből. XI. k. 8. sz. 6. l.) — Mártélyon szintén csak néhány lovas sír fordult elő. (Arch. Ért. 1892. XII. 418.)

³ Keszthelyen Lipp három féle temetkezési módot különböztetett meg, u. m. az egyszerű eltemetést, a tökéletlen elégetést és a tökéletes elégetést a hamvak urnába való tételével. (A keszthelyi sírmezők. 11. l.) A Dobogón az első mód az uralkodó, a városi temetőben mind-egyik előfordul. Azt is konstata, hogy három féle emberfaj volt eltemetve (Lipp, id. m. 12.): egy igen magas termetű arányos koponyával, minő azonban csak kevés sírban volt található, de ezen sírok tartalma a leg-

gazdagabb volt; a második faj zömök termetű, hosszukás koponyával, a férfiak kajla lábakkal, mi lovas népségre mutat (Lipp id. m. 12, 49. l.) s dr. Török A. szerint a faj a mongol és a kaukázusi rassz keveréke (id. m. 12, 23. l.); ettől való a legtöbb sír a városi temetőben, a Dobogón levők pedig majdnem kizárólagosan ide tartoznak; a harmadik faj kis termetű, nagyon hosszú és végig keskeny koponyával, ettől csak a városi temetőben fordultak elő sírok, itt is kevés, mellékletük pedig csupán rozsdás vasdarabokból állt. Az aránylag kevés férfi-sír felszerelése két társadalmi osztályra mutat: szabadokra és szolgákra. (Id. m. 49. Arch. Ért. 1880. XIV. 118.) — Mártélyon egyik faj óriás termetű széles kiálló arc csonttal és keskeny homlokkal; a lovas sírokban levő faj zömök, kurta, széles arcú, erősen hátrahajló keskeny homlokkal; a szegényebb sírokban hosszúfejűvé torzított koponyák fordultak elő (Arch. Ért. 1892. XII. 420.). — Ordason Tergina Gy. kétféle temetkezést talált: a lovas sírokban a csontváz északról délnek volt fektetve; a másik temetkezés amazokkal vegyesen fordultak elő, itt a lómaradványok hiányoznak s tartalmuk gazdagabb, mint a lovas síroké. (Arch. Ért. 1880. XIV. 338—339.) — Püspök-Sz.-Erzsébeten a lóval eltemettettek fejjel északnak, a ló nélküliek fejjel keletnek találták. (Arch. Ért. 1887. VII. 435)

leggazdagabb sírokban pedig egy arányos koponyájú és igen nagy termetű, majdnem két méter magas emberfaj volt eltemetve,¹ a mely faj Mártélyon és Nemesvölgyön is feltalálható, a melyet tehát a vezérlő elemnek, a legelőkelőbb osztálynak kell tekintenünk, ismertető jelei azonban merőben különböznek a hunnokétól, a kik alacsony termetűek és aránytalanul nagy fejűek voltak,² de kapcsolatba hozhatók akár a gótokkal, akár pedig más germán törzsbeliakkal.

Összegezzük e jelenségeket: 1. a leggazdagabb, legelőkelőbb osztálybeliek közt találunk magas termetűeket és arányos koponyájúakat, a kik talán germánok voltak; 2. a harcosok osztálya kaukázusi rasszal vegyült mongolfajta lovas népségből állt, a kiknél azonban a lóval való eltemetés szokása nem volt elterjedve s a kengyelt sem ismerték; 3. kellett tehát lenni ugyanezen időtájban egy másik ural-altáji lovas népségnek is, mely a másiktól abban különbözött, hogy lóval temetkezett és ismerte a kengyelvasat; ez pedig a mártélyi lovas sírok szerint zömök termetű volt és széles arcú, erősen hátrahajló keskeny homlokkal³ s a másik fajta lovas népséggel szemben aránylag nagy kisebbségben volt.

Szükséges volna tudnunk, hogy a lovas sírokban talált csontvázon prægiansabbban mutatkozik-e a mongol typus, mint a másik fajta, már a kaukázusi rasszal kevert lovas népnél. De e nélkül is pusztán történeti alapon megpróbálhatjuk rendszerezni az ellentétes adatokat. Az a lovas nép, melynek a germánok — úgy látszik — urai voltak s a mely lóval nem temetkezett és a kaukázusi rasszal keveredett, szarmata lehetett, mely népség — nem is említve a jazygokat — már a IV. század folyamán behatolt Magyarország területére s mint Lipp is felhossa, Gratianus pannoniai alánokból állított testőrcsapatot; a szarmaták egyik ágát a roxolánok képezték, ezekről pedig Jornandes után tudjuk, hogy a keleti gótok uralma alá tartoztak.⁴ A hunnok, miután a független scytha-szarmata törzseket magukhoz csatolták s a Dontól az Al-Dunáig való előnyomulásuk közben folyton ezt az elemet szedték föl, hazánkban csak az V. század elején tűnnek föl s már félszázad múlva, Attila halála után, a gótok és gepidák kiszorítják őket a Dnyeper

¹ Az egyik lovas sírban talált csontváz 193 méter magas volt (Lipp id. m. 22); az itt lelt tárgyak díszítési motívuma emlékeztet a galgóczi, blattniczavidéki és anarcsi virágokra (Lipp: A keszthelyi sírmezők. 64—65. ábra. V. ö. galgóczi süvegdisz virágaival. Pulszky F. A magyar pogány sírleletek. Budapest. 1891. 18. l. — A blattniczaiakkal. Arch. Ért. 1880. XIV. k. L. tábla, 3—5. sz. Ugyanezen díszítési motívum előfordul a szeged-sövényházi hunn-avarkori leletben is. Arch. Ért. 1881. I. 151. l. 2—3. ábra.) — Ettől nem messze talál-

ták a másik lovas sírt, melyben közép termetű férfi csontváz volt, a kinek koponyája már ázsiai emberfajra utal; a vele talált tárgyak közt szintén előfordul egy csaton a blattniczai díszítési motívum, de hogy a sír nem tehető a sokkal későbbi magyar korba, mutatja egyebek közt a szintén itt lelt 3 Gratianus féle bronz érem. (Lipp id. m. 23. l. IV. t. 69. ábra.)

² Ammianus Marceninus. XXXI. 2.

³ Arch. Ért. 1892. XII. 420.

⁴ Jordanes. Cap. 23, 24.

ez egy lehet!
verőn
még lóval

mellékére; valószínű, hogy nagyobb számban csak az Alföldön tanyáztak, Attila székhelye körül, egyébként pedig olyanforma arányban lehettek a rokonfajta szarmatákkal szemben, mint pl. Dsagataj és Batu khán mongoljai a középzásiai tatárok s a kelet-európai tatárok, kunok és volgai bolgárok között.

Ilyenformán a fentebbi leletekben meg lehetne különböztetni egy korábbi (szarmata-gót) és egy későbbi periodust, midőn a hunnok is föltűnnek; amannál a lóval való temetkezés és a kengyelvas még nem fordul elő, ellenben az utóbbi időszakot ez jellemezné.

A hunnok kiveretése után egy századig a germánok az urak Magyarországon, a mi azonban aligha jelenti azt, mintha kizárólag csak gótok és gepidák s más germán törzsek laktak volna hazánk területén. Az a viszony, mely a gótok és szarmaták közt szövődött még a III. század közepétől fogva a Fekete-tenger mentén, aligha szűnt meg a hunnok fölléptével; hiszen már fentebb említettük, hogy az alánok egy része a vandaloéhoz csatlakozva egész Lusitaniáig elhatolt. Az v. század közepétől a VI. század közepéig terjedő időszak alatt tehát a hunn elem hiányát csak a lóval való temetkezés és a kengyelvas elmaradása mutatná: egyébként pedig a lelt tárgyak jellege ethnikus változásokat csak annyiban tüntethet föl, hogy a valamennyi germán népnél feltalálható fibulaformák s a rekeszes ékkövek gyakoribb előfordulását ezen korszakba tehetjük.

Az avarokkal a VI. század második felében új elem tűnik föl Magyarország területén, de miként elébb a hunnok a szarmatákat, úgy ragadják most magukkal az avarok azon hun-szarmata elemeket, melyek száz évvel elébb a Feketetenger nyugoti és északi partvidékén elterülő síkságra vonultak vissza s az avarok által szétbomlasztott kuturgur államot alkották. Az avar-kor első időszakát tehát az ezen időből származott tárgyak stilisztikai jellege tekintetében nemcsak a magyarországi germán-szarmata, hanem a déloroszországi hunn-szarmata elem is többé-kevésbé összekapcsolja az elébbi korszakkal s csak a lovas sirokban talált kengyelek mutatnak nagyobb eltérést, a mennyiben ezek alapidoma már nem félkör, hanem kerek, hasonló az almához.* Ez a kengyeltypus előfordul Ordason is a hunnkori kengyeltypussal együtt, aztán előfordul Bölcskén és Szegeden az alföld-fiumei vasút pályaházánál napvilágra került leletben az elébbi korszakot jellemző tárgyak kíséretében, továbbá Kassán (Baranya m.) griffes csattal és fonadékos diszítésű lemezekkel, végül a VII. század kezdeténél korábbi időbe semmi esetre sem tehető szentendrei leletben, a tulajdonképeni avar kengyeltypussal együtt.

* Arch. Ért. 1891. XI. 120. l.

Már a VI. század végső éveiben újabb rokon elemek költöztek Pannoniába az avarokhoz az Azovi tenger mellékéről, nevezetesen a koczager, tarniak és zabender törzsek; a VII. század hetvenes éveiben pedig egy újabb csapat jött: a Kuvrát által egyesített Mæotis-menti bolgárok, onogurok vagy onogundurok és kotragok egy része Kuvrát negyedik és ötödik fiának vezérlete alatt. Ezen új elemekkel az avar-korbeli tárgyak jellege is változáson ment keresztül s leleteinkben kezdenek föltűnni a kaukázusi és volgamenti analógiák.

II. Lovas sírjaink második csoportozatát tehát az *avarkoriak* képezik; az első időszakban azonban még a régi hunn-szarmata elem dominál, a tárgyak ennek az izlését tüntetik föl, úgy hogy stilisztikai szempontból ez az időszak szorosan összefügg az elébbi korral s csak a második időszak válik el ettől másforma tárgyaival és másnemű ornaméntikájával. Mivel azonban e tanulmányunk tárgyát nem a népvándorláskori leletek, hanem a kunok és a kunokkal rokon népek temetkezési szokásai képezik: a sírok csoportosításánál a tárgyakon kívül másnemű szempontokat is figyelembe kellett vennünk. Ilyen formán avarkori lovas sírjaink két alcsoportba oszthatók be: az egyikbe, melyet hunn-avarnak nevezhetünk, tartoznak a *bölcskei* s aztán *Szeged* határában az *alföld-fumei vasútnál* és az *Öthalom* környékén napvilágra került népvándorláskori lovas sírok; másikba — az avar-bolgár idő szakból: a *szentendrei*, *pusztatóti* (vagy *ozorai*), *kunágotai*, *kassai* és *nagymányoki* sírleletek, valamint a *németsűrűi* és *adonyi* lelet, az utóbbinál azonban nem tudjuk, a tárgyak sírból valók-e vagy más módon kerülte a földre?

Ezek közül éremmel csak a kunágotai, szentendrei és pusztatóti sírlelet datálható; az elsőben I. Justinianus (527—563), a másodikban I. Justinus Thrax (518—527) és Fokas (602—610), a pusztatótiban Konstantinus Pogonatus (668—685) bizanci császárok aranyait találták.

A griffes és indás csatok, övtagok és szíjvégek — mint említettük — ezen korszakban is előfordulnak, különösen az első periodusban. De ezek mellett föltűnnek a piramis alakú gömbös fülbevalók, az ezüst lemezzel borított réz vagy bronz boglárók és gombok s aztán azok a bevert diszítéssel ellátott féltőjásdadidomú szíjvégek és övtagok, melyek élénken emlékeztetnek az osszéték földjén, Digoriában, a Kaukázus északi részében napvilágra került scytha-bizanci korbeli leletekre.* Másfelől pedig gyakran találhatók az arany rekeszekbe foglalt és lecsiszolt gránáttal és sötétvörös üveggel ékített, vagy fonadékszerű diszítéssel ellátott boglárók, csatok és egyéb ékszerek, melyek a népvándorlás korának ugyanezen szakában az összes nyugot-európai germánoknál el vannak terjedve. A kengyelek két változatban jönnek elő;

* Chantre E. Recherches anthropol. dans le Caucase. Paris—Lyon. 1887. III. k. Pl. XIII.

alapidoma mindegyiknek kerek, almaforma, csakhogy míg az első időszakba tartozó kengyelek oldalszára mindjárt a fül alatt ellaposodó lemezből áll, melynek külső oldala bordával van ellátva s a fül karikája az oldalszárak összehajlása által van képezve és a köridomból néha hegyére állított háromszögbe megy át; a másik változatnál az oldalszárát négyszögű ruddá kalapálták össze, mely a szögleteivel áll kifelé s csak a talpnál szélesedik ki; füle pedig hosszúkas, nagy és lapos négyszögidomhoz hasonló s peremes széllel van ellátva, a szíjfogó lyuk a fül alján van s vízszintesen futó hosszú és keskeny négyszöget vagy nagyon elnyult tojásdadformát képez. Az utóbbi változat Szent-Endrén kívül eléfordult Nagy-Mányokon és a szeged-őthalmi avarkori lovas sírokban s ezenkívül Csab-Rendeken és Bikácson találtak még hasonló kengyeleket,¹ de sem innen, sem Csab-Rendekről nem ismerjük a temetkezésre vonatkozó további részleteket, sem arról nincs tudomásunk, hogy e kengyelekkel miféle tárgyak fordultak elő.

III. A harmadik csoportba tartoznak a *battai, bene-pusztai, csongrád-kettőshalmi, csongrád-petenczhalmi, csornai, csorna-csatári, erdőteleki, galgóczi, monaji, nemes-ócsai, neszemlyei, pilin-leshegyi, pilin-sírmányhegyi, selypi, székesfejérvár-demkőhegyi, szentes-nagyhegyi, szentes-tőkei, szolyvai, tinódi és verebi*, úgyszintén *Szeged* határából az *ásott- vagy kirdlyhalmi, bojárhalmi és őthalmi* lovas sírok, melyek az érmek tanúsága szerint a IX—X. századból valók s mint a bennök lelt tárgyak egyforma jellege tanúsítja, egy néptől vagy legalább egyforma kultúrával bíró népségtől valók.²

¹ Arch. Ért. 1891. XI. 120.

² E 23 lovas sír közül azonban tizenkettőnél (battai, benepusztai, a két csongrádi, erdőteleki, galgóczi, neszemlyei, pilin-sírmányhegyi, pörösi, tinódi s a két szentesinél) a temetkezési mód részleteiről vajmi keveset tudunk, vagy éppen semmit sem. Azt is megjegyezzük, hogy nem foglalják magukban az összes hasonló korú és jellegű leleteket, melyekről t. i. még annyit sem tudunk, hogy a mennyiben sírleletek, valóban lovas sírokból kerültek-e napvilágra? (A hugyajai, homorszőgi, nagy-kürüi és a nagyteremiai leletek p. sírleletek, de ezek a sírok aligha voltak lovas sírok.) Az ide tartozó leleteket az érmekkel datált leletekkel együtt felsoroltuk az Arch. Ért. 1892. XII. k. 299—300. lapjain; ezekhez számítandók még a következők: a *blattniczavidéki* (1880 óta a m. n. muzeumban), *kisterenne-hársashegyi* (?) a huszas évekből (Jankovich gyűjteményéből a m. n. muz.), *koroncói* (1871 óta a m. n. m.), *lesneki* Hunyad m. (1886 óta a Székely n. muzeumban Sepsz-Szent-Györgyön), *nagyvárad*i (magán tulajdon), *nagykürüi* 1891. (m. n. m.), *orgoványi* a harminczas évekből

(Jankovich-gyűjteményéből a m. n. muz.) s a már fentebb említett *selypi* (H. birtokában), *csongrád-kettőshalmi* és *petenczhalmi* (m. n. muz.), *tinódi* és *pilin-sírmányhegyi* leletek. (Elkallódott; említi b. Nyáry J. Arch. Ért. 1876. XII. 126. l.; e szerint 1876 körül egy méter mélységben ló- és embercsontvázakat találtak fényes sárgakarikákkal, karpereczekkel, vöröskövű gyűrűvel és nyílvasakkal; csak a nyílvasak maradtak meg s úgy látszik — a leshegyi nyílak közé vannak keverve; a Sírmányhegy Pilin községből észak-nyugatra fekszik, míg a Leshegy délkeletre.) A XI—XII. századbeli érmekkel datált leletek sorozatát a következőkkel egészítjük ki: *deméndi* 1883. (m. n. muz.); *esztergomi* 1891. (u. o.); *mezőturi* Béri kettős halom 1881. (m. n. muz.); *nagykőrösi* Ször halom 1879. (m. n. muz.); *rákospalotai* 1892. (u. o.); *szentes-kőrösparti* 1876. (u. o.) és *tetétleni* Pengyom halom 1879. (u. o.), melyek közül csak a rákospalotaiban találtak érmeket (Szt.-László, III. Béla s Imre). Az egyes leletekről szóló ismertetések felsorolását kiegészítjük ezekkel: a *blattniczavidéki* leletet ismertette Hampel J. (Arch. Ért. 1880. XIV,

Ez a kultúra röviden jellemezve merőben eltér a népvándorlaskori, valamennyi germán lakta vidékkel közös kulturától, mely hunnkori és avarkori lovas sírjainkat is jellemzi; ellenben magán viseli úgy a Szaszanida, mint az arab hatás,¹ valamint a közép volgamenti kultúra bélyegét.²

A három- vagy négyszirmú domború rózsákkal disztett s arannyal futtatott ezüst boglárok, az apró kerek és füles pitykék, a közepükön bemélyített s aranyozással kitöltött kerek övgombok, a rovátkos gombokból és domború virággal disztett szívalakú lemezekből összeállított csüngők, a körte idomú s lapos négyszögű füllel ellátott s csak a talpnál kiszélesedő kengyelvasak stb. olyan rendes járulékaik IX—X. századbéli érmekkel datált lovas sírjainknak, melyek határozottan megkülönböztetik ezeket úgy a hunn-, mint az avarkori síroktól, bár a disztésben találunk analog motívumokat mindegyikben.³

Minden összevág tehát arra, hogy e sírokat a honfoglaló magyarságnak és más olyan kelet-európai nomád törzseknek tulajdonítsuk, melyek a honfoglalás korától kezdve századokon keresztül áramlottak nyugat felé és kisebb-nagyobb csapatokban a magyarsághoz csatlakoztak, mint a kozár-kabarok, kalizok, bolgárok, jászok, bessenyők, barzilok vagy varsányok stb. s lassankint belénk olvadtak.

Mindezen népek kulturája és szokásai csak árnyalatokban külön-

k. 351—352. l. és. L. tábla), a *lesnekit* e sorok írója (A Székely N. Értesítőjében. Sepsi-Szt.-György. 1891. I. k. 57. l.), a *selypit* dr. Könyöki Alajos (Arch. Ért. 1892. XII. 227—235), a *homorszögi* leletről néh. Csetneki Jelenik Elek rajzait és jegyzeteit használtam föl. (Arch. Ért. 1892. XII. 444. 446.) Ezekhez járul: *Pulszky Ferencz* két értekezése: «Néhány magyarországi és ősmagyar leletről» (A M. T. Akadémia Évkönyveiben. Budapest. 1878. XVI. k. 3. darab. 57—66. l.) és «A magyar pogány sírleletek. (Értekezések a tört. tud. köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. XIV. k. 10. sz.) Budapest. 1891.» 8-r.; *Léhoczky Tivadartól* «Adatok hazánk archaológiájához. Munkács. 1892.» cz. műve 127—134. lapjain a szolvai lelet ismertetése; *Lenhossék Főzseftől* «A szeged-öthalmi ásatásokról. Budapest. 1882. 4-r.»; *Pintér Sándortól* a széchenyi újabb leletekről (Arch. Ért. VII. 1887. 429—433.)

¹ Így p. a benepusztai griffes szíjjvég, a galgóczi és szolvai süveglemez, a blattniczavidéki lelet, az anarcsi szíjjvég sat.

² Gr. *Ouvaroff A.* Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Meriens Atlas. IV. tábla. 5, 23. ábra. VIII. t. 43—45. 51. á. X. t. 4, 10. á.

³ V. ö. a pilini nyolcszögű boglárkákat egy keszthelyi szíjjvég beosztásával (Lipp: A keszthelyi sírmezők. 91. ábra), a blattniczai ékszereket a keszthelyi (Lipp 55. 64. 65. 97. ábra), nemesvölgyi (Arch. Ért. V. 1885. 317. l. 13. 14. á.) és szeged-öthalmi avarkori sír (Arch. Ért. 1881/2. I. 151. l. 2, 3. á. 153. l. 4, 13. á.) tárgyaival, az anarcsi szíjjvéget a keszthelyi (Lipp id. m. 55. á.) és ordasi (Arch. Ért. 1880. XIV. k. XLVIII. t. 4. á.) övtaggal s a nemesvölgyi csattal (Arch. Ért. V. 1885. 326. l. 6, 7, 9. á.) a galgóczi süvegdísz virágait egy keszthelyi övtaggal (Lipp id. m. 65. ábra); a pörösi, székesfejérvár-demkőhegyi, nagyküri sat. rovátkos gombokra, v. ö. a keszthelyi gombokat (Lipp id. m. 224. ábra); a benepusztai szíjjvég disztése a szokott népvándorlaskori inda-ékítés (Arch. Ért. 1880. XIV. 352.); az adonyi avarkori leletben számos olyan disztési motívumot találunk, mely a magyarkori tárgyakon is feltalálható (l. különösen a 2, 3, 7, és 13. sz. övtagokat Arch. Ért. 1880. évf. XIV. köt. XLIII. táblán); a székesfejérvár-demkőhegyi, gerendási és szabad-battyán-somlyóhegyi csörögök előfordulnak az ordasi és palánkai hunnkori leletekben is.

böztek egymástól s azért azon legalábbis 40 közös jellegű leletet, melyeknek korát visszafelé számítva a fentebb említett leletek érmei határolják közönségesen «ősmagyaroknak» vagy «pogánykori magyaroknak» szokás nevezni, ámbár bizonyára van köztük kun-kabar, bessenyő, jász és kun is és időkorukat sem lehet csupán a IX—X. századra szorítani, hanem egyik-másik benyulik a XIII. századba is, a midőn az utolsó kelet-európai s az ősmagyarhoz hasonló kultúrával bíró nomád nép, a kun, vándorolt be hazánkba.

Az említett lovas sírok közül azonban bajos volna csak egyről is konstatálni, hogy szorosabb értelemben vett kun sír. Esetleg ilyen volt az *erdőteleki* (Heves m.), honnan 1876-ban keskeny pengéjű, a tulajdonképeni ősmagyar kardtól úgy markolatánál, mint pengéjénél fogva némileg különböző görbe kard, továbbá XIII—XIV. századbeli kengyel,* az ősmagyarkorhoz hasonló zabla és egy középkori bárd került a múzeumba; a lelet körülményei azonban teljesen ismeretlenek előttünk s csak a kengyel mutatja, hogy lovas sírnak kellett lennie s mivel a kengyel szerint a XIII. századnál korábbi időbe alig tehető, némi valószínűséggel kapcsolatba hozhatjuk az akkor még pogány kunokkal.

Ugyan ilyen szempontból kun eredetűeknek tekinthetők a Békés megyében *Gyula* határában és *Pusztá-Szt.-Benedeken* napvilágra került lovas sírok is, melyekben sarkantyút is találtak s így mindenesetre a XII—XIII. századból valók, de e két sírnál sem sokat tudunk a temetkezés részletesebb körülményeiről, a bennük lelt tárgyakat is csupán

* Ezt a kengyeltypust, mely fül nélküli karikát képez, az Arch. Ért. 1891. évf. 121. lapján tévesen ősmagyaroknak vettem föl. A tévedést az okozta, hogy a galgóczi lelet tárgyai-val együtt egy kengyelvas is van kiállítva s a galgóczi lelethez tartozónak véltük; de a kengyel, valamint az ezüsttel kirakott zabla lelhelye nem Galgóc, hanem Fejérmegyében a Sár-Bogárd-dal összeolvadt Tinód község. Hasonló kengyelek vannak a múzeumban Rákosról, továbbá Budapestről a várból és a pesti Dunaparttól a Rákospatak töltése mentéről, hol a kengyelt XIV. századbeli sarkantyúval s aztán egyéb, kevésbé datálható fegyverekkel együtt találták. Az utóbbi kengyel korát tehát a sarkantyú formája eléggé meghatározza, mivel azonban széles talpa, mely a XIV—XV. századbeli kengyelekre emlékeztet, kifejlett típusra mutat: a sokkal keskenyebb egészen az ősmagyar kengyelekéhez hasonló talpu tinódit és a hozzá hasonló rákosit,

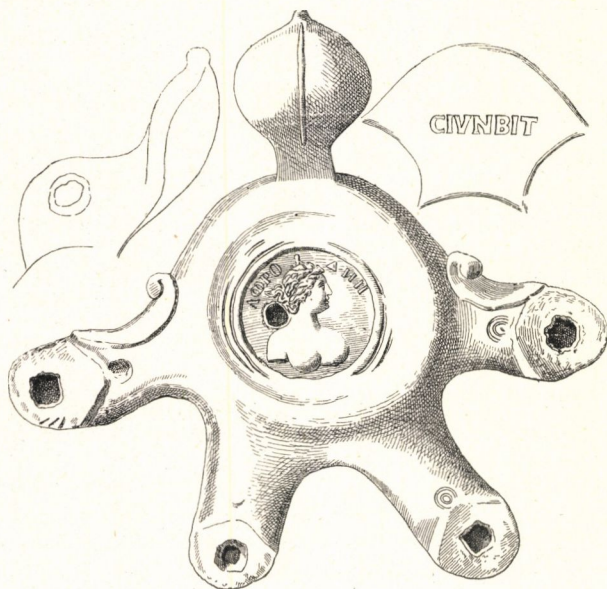
mindenesetre jóval korábbinak kell fölvennünk, a mire a tinódi zabla formája is utal, melynek alapídoma megfelel a kora népvándorláskori s aztán a pilini, pörösi és neszmei ősmagyar zablák formájának. (L. Arch. Ért. 1892. XII. 306.) A tinódi lelethez tartozik még két görbe kard is, melyek a kengyelnél és zabláknál később kerültek a m. n. múzeumba; a két kard épebb, mint az erdőteleki, melynek keresztvása hiányzik; emlékeztetnek a kassai népvándorláskori kardra, valamint a mériek szabályaira. (Ouvartoff: Étude sur les peupl. prim. de la Russie. Les Mériens. Atlas. VI. t. 30—32. sz.) Tinód környékén az Árpád-korban bessenyők laktak s így, ha a tinódi XII—XIII. századbeli kengyel bessenyő: ez összevágna azzal, hogy a XIII—XIV. századbeli erdőteleki kengyel meg kun volt, tekintve, hogy a kun nép zömét a régi bessenyők alkották.

általánosságban ismerjük.* Archæologiailag tehát ez idő szerint még nem tudjuk jellemezni a kunok temetkezési szokásait, mert bár az előzőleg felsorolt lovas sírok egy vagy más tekintetben emlékeztetnek is Albericus és Joinville leírására: egyes részletekben különböznek ettől s mindenesetre föltűntetik egy közös eredetű szokásnak azon módosulásait, melyeket a törzsi és időbeli különbség idézett elő.

Nagy Géza.

* Gyulán emberi és lócsontváz mellett sarkantyú alakú vasdarabokat és zablát találtak. (Arch. Közl. 1871. VIII. 142.) — Pusztaszent-Benedeken emeltebb földgerinczen 4 láb mélyen volt az emberi csontváz, mellette ló-

csontváz, elmállott vaskengyel, zablá, sarkantyú, kardtöredék s bögre; az ember koponyáján a balfül alatti részhez tapadva «köpös karika» vagyis talán hajgyűrű. (Arch. Ért. 1870. III. 280.)

ANTIK AGYAGMÉCSSES A N. MUZEUMBAN.

Lehelye állítólag Ó-Szőny. Középen Aphrodite mellképe: alján a készítő bélyege; 1/2 nagys.